

Василь ЧАПЛЕНКО

Назва козацької чуприни «оселедець» та споріднені з нею слова

Передусім виникає питання: «Який зв'язок між назвою козацької чуприни «оселедець» і такою ж назвою риби-оселедця?» Звичайно люди думають, що це жартівливе перенесення назви риби на чуприну на підставі схожості: те довге й те. Та насправді тут ніколи ніякого перенесення не було, а було тільки етимологічне споріднення, і обидва ці гомоніми належать, сказати б, на рівних правах до великої лексико-семантичної групи, наявної в індо-європейських мовах, дарма що назва риби-оселедця має ще й різні форми, як це побачимо далі.

Як «довге» утворення, слово «оселедець» мусило скластися в минулому з різних слів, що їх я далі називатиму просто **складниками**.

За ознакою **першого складника**, „о“- та його варіантів „а“- („е“-) слово оселедець споріднене з словами „оса“, „осел“, „asellus“ (лат. осля), „asilus“ (лат. комаха гедзь), „осельня“ (укр., гусінь), „осёлок“ (рос., брусок), „осла“ (закарпатсько-українське, брусок), „ослін“ (укр., лавка), „оследь“, „оследина“ (рос., колода), „олень“, „елень“ (ст.-сл., півд.- й західнослов'янське), „Esel“ (нім., осел) тощо. Цей перший складник походить від дієприкметника „уэ“, твореного від дієслова „уэн“, що тепер в адигейських мовах має різні значення, а серед них і „падати“, „валитися“, „жалити“ (як комаха жалить).¹⁾

Семантика цього першого складника походить із значення „те, що впало“, наприклад, відчакхнута гілка з дерева. Саме цим прикладом пояснюють ув отому кабардинсько-російському словнику дієприкметник „уа“ (це „повна“ форма дієприкметника „уэ“). Склад (не складник!) „ва“- у слові «валитися», а також у російському слові «валежник» (хмиз) походить від цього „уа“. З гілки, що впала з дерева, постало явище й значення «палиці», «прута». А потім постало значення подовгастої (здебільшого) речі взагалі, в тому числі й живого тіла. А що в свідомості первісної людини «падати» могла й «гора в долину», як це й досі маємо в українських словах „спад“ (горба), „спадистий“, „западина“, то так могло витворитись значення „верха“, „голови“, в тому числі й людської. Відношення цього значення до людської голови засвідчене в слові «волосся», що в ньому склад „во“- походить з отого „уэ“, як це я з'ясував в іншій своїй статті: волосся — це те, що спадає, звисає з голови.

З фонетичного боку „уэ“ складається з півголосного „ў“ та з редукованого „э“, а їх ра-

зом могли вимовляти або як двозвук „ўэ“, або як голосний повного творення „о“, як це маємо й тепер у різних адигейських мовах, в яких назва снігу має два варіанти „уэс“ (в кабардинській мові) та „осы“ (в західноадигейських мовах).²⁾

У слові „оселедець“ та в інших споріднених із ним за ознакою складника „о“- словах історично узвичаїлась вимова „уэ“ як „о“. Але могла бути й така зміна, що з „уа“ відпав півголосний „ў“, і тоді виникла така вимова, як у згаданих латинських словах „asellus“, „asilus“. Могла бути й така зміна, що з „уэ“ виник початковий звук повного творення „е“, як це маємо тепер у німецькому — „Esel“.

Для того, щоб із дерева вийшли „оследь“, „оследина“ або „ослін“ (ослін міг бути спочатку колода що на неї сідали, — ослін же — обов'язково довга лавка ще й тепер), то те дерево треба було обчухрати, пообтинати на ньому гілки. А для того, щоб на голові вийшов „оселедець“ — чуприна, треба ту голову відповідним робом підголити. Таким „обголеним“, гладеньким подовгастим тілом є й риба-оселедець. Значення „обчухрування“, „обголювання“ виявлене в **другому складнику** цих утворень. Цей другий складник походить від слова „сэ“ та його фонетичного варіанту „сы“, бо „сэ“ в сучасних адигейських мовах значить „ніж“, морфологічно це міг бути дієприкметник із значенням «те, що ріже», а звідси могло бути й значення „різане“, варіант „сы“ як дієприкметник твориться в сучасних адигейських мовах від дієслова „сын“, що значить „згоряти“. Семантичний зв'язок між значенням „ніж“ („сэ“) та „згорянням“ походить від того, що первісно вогонь добували „тертям“ палиці об палицю, а „різання“ чи „пиляння“ — це також „тертя“. Крім того, первісно палиці „загострювали“ обпалюванням їх на вогні, і адигейське „сэ“ — це була спочатку загострена опалюванням ломака, тільки згідно із закономірністю функціональної семантики форма „сэ“ залишилася й для справжнього, спочатку оббиваного з кременю, а потім робленого з металу ножа. Для того, щоб на людській голові вийшов „оселедець“ — чуприна, її „обпалювали“, „голили“ вже справжнім ножом — бритвою. Довге тіло оселедця-риби, подовгасте тільки „оси“ та інших таких тіл „обпалювала“, „обголювала“, робила „гладеньким“ сама природа.

Але поєднання цих **двох перших складників** означало ще тільки „тіло“ (річ) „обчухране“, „обпалене“, може, ще „загострене“, і цієї се-

1) „Кабардинско-русский словарь“, Москва, 1957 р. За винятком двох слів, усі інші слова, використані в цій статті, я беру з цього словника.

2) „Русско-адыгейский словарь“, Москва 1960 р. Слово „снег“.

мантики вистачало тільки для таких «коротких» слів, як „оса”, що має подовгасте тільце й „гостре” жало (згадаймо значення „жилі” чи „жало” в українській мові як назви „леза” ножа). Про те, що другий складник у слові „о-са” спочатку означав „обпалене” свідчить сучасний адигейський дієприкметник „са” — „обпалене”.

А що „обчухрування” та „обпалювання” не обов'язково давали значення „гладкості”, „лискучості”, то потрібний був ще третій складник, який міг такого значення даному утворенню надавати, робити характеристику речі чи тіла достеменнішою. Цим складником був дієприкметник „лэ”, творений від дієслова „лэн”, що тепер в адигейських мовах значить «лакувати», робити „лискучим”. Звук „л” у цьому дієслові „середній”, можна сказати, „м'який”, і через те ясно, що „лэ” ввійшло в ті утворення, в яких ще й досі „л” м'яке, — в українські слова «осельня», «оселя» (це первісно, мабуть, був курінь, роблений з обчухраних і гладеньких паль або сіх, а не хмизу, бо „сэ” входить в адигейське слово „сах” — стовп, звідси ж і українське „соха” — стовп та російське „соха” — загострена палиця, що нею орють). У тих утвореннях, у яких „л” тверде, твердий складник походить від дієприкметника „лбы”, твореного від дієслова „лбын”, що тепер в адигейських мовах значить „гострити”, по-російському „точить”, а „точать” і на токарському варстаті, „вигладжуючи” деталі виробу. Адигейське „лэ” читають і тепер твердо. Цей „твердий” складник маємо тепер у словах „осел”, „осла” (брусок), „осёлок”, „осла” (пор. род. в „ослона”).

Наявність чи відсутність у другому складнику згаданих щойно слів звука „е” на місці редукованого „э” зумовлені сильними та слабкими позиціями цього останнього: у сильних позиціях (під наголосом, перед складом із слабким редукованим „э” чи „ы”) воно, це „э”, перетворилося на звук повного творення „е” („осел”, „осельня”), а в слабкій позиції (ненаголошене, перед складом із сильним редукованим чи з голосним повного творення) випало („оследь”, „осла”). У латинському „asilus” звук „і” постав із редукованого „ы”.

Три з'ясовані складники „о-сэ-лэ(лэ)” давали тільки значення «тіло обчухране, обголене до гладенького лиску», і цієї семантики вистачало тільки для таких утворень, як „осел” (він має гладеньку шерсть), „осёлок”, „осла” (брусок) як знаряддя гострення, самі гладенькі, лискучі). Але вони ці три складники, не давали повної характеристики ні колоди „оследь”, „оследина”, ні чуприни-„оселедця”, ні риби-„оселедця”. Для цієї достеменнішої характеристики цих явищ потрібний був ще один складник, уже четвертий, і ним став дієприкметник „дэ”, творений від дієслова „дэн”, що тепер в адигейських мовах значить «шити», але його фонетичний варіант „дын” означає ще й «викрійка», тобто те,

що його витинають із тканини чи шкіри. Складник „дэ” входить до складу адигейського слова „лэ-дэ-х”, що значить „вирізка”, а також вузька смужка в тканині. В утвореннях „оследь”, „оследина” наявність складника „дэ” чи „ды” означає, що це, власне, те, що залишилося від гіллястого дерева, „викраєна” рештка його, в утворенні «оселедець» у значенні козацької чуприни це означає, що з волосся на „поголений”, „лискучий” голові залишилася тільки „викраєна” рештка волосся — чуприна, а в значенні оселедця-риби це значить, що на його лискучим від луски тілі залишився тільки хвіст (та, може, ще пірця). Про значення ознаки хвоста для оселедця-риби свідчить українська приказка: «А оселедця й хвоста не бачив». Українці інколи «хвостом» називають свійську тварину: «І хвоста нема у дворі». Про „хвостатість” чи „косатість” як ознаку „оселедця”-риби свідчить осетинська назва риби взагалі «каесаг» (чит. „касаг”)³, що означає «косата». А як слово „каесаг” цілком збігається із історичною назвою вояків «касогів» чи „косатів”, що, як це я довів у спеціальній праці про етимологію назв козаків, є синонімом назви „косак”, „козак”, яка теж значить „косатий”, то звідси з логічною переконливістю впливає відповідь на поставлене на початку цієї статті питання, чому козацька чуприна-„оселедець” і риба-„оселедець” називаються однаково. Проте, я з'ясував досі тільки частину утворення „оселедець” — лише „оселед”- (без „ць”), що відповідає утворенню „оследь”, рос. назві оселедця „сельдь”, польській назві „śledź”, що означали тільки „тіло обчухране — вигладжене — подовгасте”, тобто щось таке, як „коса”, чи то „зшита”, заплетена дівоча, чи то „коса” як анатомічний орган із значенням російського „селезёнка”. Як порівняти це утворення з отим осетинським „каесаг”, то визначене значення збігається тільки з частиною „каесаг”- (без наростка „-г”), а це останнє є те саме, що й українське «коса» (дівоча). Проте частини „оселед”-, очевидно, було досить для того, щоб охарактеризовано оселедця-рибу, як про це свідчать оті згадані щойно російська й польська назви цієї риби. До цих двох назв можна ще додати староскандинавське „sild”, що від нього досі етимологи виводили назви оселедця взагалі. Але так, як ув отому осетинському „каесаг” потрібен був прикметниковий наросток збільшення прикмети „-г”, щоб назва мала значення „косатий”, так і в слові „оселед”- міг бути доданий прикметниковий наросток „-цэ”, який надавав значенню цієї назви „косатий”, аналогічно до сучасного адигейського „щхэ-цэ”, що значить „чубатий” („щхэ” — голова). Прикметниковість утворення „оселедець” пізніше була забута, і ми його розуміємо тепер як іменникову

³) „Осетинско-русский словарь” А. Касаева, Москва 1952 р.

В. ЗАЧЕПИЛО

Знають за що жертвують собою

Можна робити всілякі припущення або здогади про події, які відбуваються в поневоленій Україні, що й роблять пресові та радіо-телевізійні коментатори вільного світу, але правду виявить тільки час. Сторінки газет, а в тому й українських, заповнені переліком здогадних причин усунення з проводу ЦК компартії України Петра Ю. Шелеста та заступлення його В. Щербиським. Навіть маємо і таких коментаторів, які у своїх коментуваннях не приховують жалю за Шелестом, розцінюючи його як жертву найближчого оточення і московського політбюро на чолі з Брежневим. Немов би то, підказують вони, у Шелеста защеміло українське серце і він свідомо потурав рухові українських дисидентів, які виступають в обороні національних інтересів українського народу. Немає даних заперечити, ані ствердити цього, але факт залишається фактом, що впродовж дев'ятирічного Шелестового керівництва, як партійно-ідеологічного гауляйтера, в Україні рух спротиву не вщухав, а навпаки — поглиблювався. І йдеться тут не про Шелеста, ані когось іншого з наглядячів оприччини в Україні, а про все більше зростання національного самопізнання молоді творчої генерації, яка хоче бути собою, наснажується одержимістю Шевченка і Лесі Українки і чесно, жертвовно, без страху стає до боротьби за самобутність українського народу, активно діє проти московського пляну русифікації, що задушманій для заглади української національної субстанції.

В українській історії не бракувало національних героїв. Є вони й тепер. Виступають вони з глибин народу, як нові українські месники. Але не бракує також і циркових паяців, — ними ще хоч греблю гати, — як каже Євген Сверстюк. І саме той зріст національної самоповаги, української гідності в передових людей нації, а не пробудження національної свідомості в Петра Шелеста, наганяє страх на Москву і вона в нелюдяний спосіб вживає жорстокі методи, щоб викоринювати свідомо-активних патріотів України.

Сумні вістки про посилення судово-адміні-

фрму. Наявність голосних „е” в цьому утворенні свідчить про те, що воно утворилося в такому вигляді не зразу, а потроху «нарощувалось».

Оце й є етимологія слова «оселедець» і як назви козацької чуприни, і як назви риби-оселедця в найпоширенішій цієї останньої назви в українській мові формі.

(Закінчення буде)

стративних репресій в Україні, а вони далеко не повні, тільки підтверджують наші міркування. Окупаційний режим руками московських зайд і українських яничарів застосовує старі й випробувані методи, щоб тримати український народ у покорі «старшому братові» й обезсилювати Україну, арештуючи, судячи й запроторюючи в тюрми божевільні та концтабори мозок нації — українську інтелігенцію.

Цей рух спротиву дисидентів, що виник і зростає в Україні від початку 60-ох років (ще до приходу Шелеста до влади), був очолений і керований молоддю 30-их - 40-их років народження під ідейним проводом талановитого поета Василя Симоненка. Підкреслюючи органічний зв'язок історичної національної традиції з сучасною українською літературою, Василь Симоненко, як вірний син свого народу, людина крицевого духа, у своєму «Щоденнику» записав: «Такі як я теж необхідні для літератури, — ми своїми кволими думками угноїмо ґрунт, на якому виросте гігант. Прийдешній Тарас або Франко. Чекаю його як віруючий прищестя Христового. Вірю, що мені пощастить почути радісну осанну на честь його приходу. Хай тільки не зневажає він нас маленьких чорноробів поезії. Він виросте з нас.»

В іншому місці «Щоденника», за півроку перед смертю, В. Симоненко висловився так:

« Не знаю, чи це кожному властиве, чи тільки зі мною таке буває. Часто сумніви нищать будь-яку впевненість у своїй мужності і я не знаю, як триматимуся, коли посиляться на мою голову справжні випробування. Чи лишуся людиною, чи засліпить не лише очі, а й розум? Втрата мужності — це втрата людської гідності, котру я ставлю над усе. Навіть над саме життя. Але скільки людей розумних і талановитих — рятували своє життя поступаючися гідністю і, власне, перетворювали його в нікому не потрібне животіння. Це найстрашніше.»

Ворог передчасно обірвав життя цього легендарного оборонця національної ідеї українського народу, але він мав однодумців і щодалі має більше послідовників. Це й непокоїть окупанта і він стосує всі засоби, щоб знешкодити дисидентів і вбити їх ідеї. Дійшло вже навіть до масових арештів. За останніми вістками в Україні заарештовано понад 200 осіб. Серед заарештованих є й жінки — Ірина Стасів, Зіновія Франко, Стефанія Шабатура, засуджено вже на чотири роки концтабору Ніну Строкату (дружину С. Караванського). Ірина Стасів, молода поетеса, народжена 1940 року, дружина відомого поета Ігоря Калинця. Вона разом із групою українських культурних діячів підписала заяву з вимогою звільнити знов арештованого відомого українського історика, педагога і літератора Валентина Мороза. У листі до Верховного Суду УРСР від 28 листопада 1970 року, Ірина Стасів разом з своїм чоловіком, писала:

Василь ЧАПЛЕНКО

Назва козацької чуприни «оселедець» та споріднені з нею слова

(Закінчення)

Але для остаточного вичерпання цієї теми треба з'ясувати ще й такі форми, як оте російське "сельдь", староскандинавське "sild", польське "śledź", сучасне шведське "sill", норвезьке "sil", литовське "silke", українське "селедець". У всіх цих словах, як бачимо, немає першого складника "о"-, "а"-, "е"-, і це явище не випадкове, бо воно є не тільки в назвах оселедця, а й у таких словах, як "оселя" — "село", "олень", "елень" (ст.-сл. й південно- та західнослов'янське) — "лань" (назви оленів належать до цієї групи за ознакою гладенької блискучої шерsti, і утворення "елень" — це те саме, що й адигейське "елэн", що значить "рись", хижак із гладенькою, лискучою шерстю). Тільки внаслідок уже пізнішого рівнобіжного лексичного вживання утворень з "о"-, "а"- й "е"- та без них цей перший складник став усвідомлюватись як приросток (пор. ще українське "осердак" — "сердак", "осердя" в будові рослини і "серце"; адигейське "елэн" і використане вище "лэн") чи навіть неозначений родівник (англійське "а") або вказівний займенник (адигейське "а", що означає вказівку на далеку або невидну річ), і їх у письмових мовах стали відривати від їхніх утворень та писати окремо.

Утворення без цього першого складника з самого початку, коли ще це були рухомі вільні вислови, могли виникати рівнобіжно через те, що досить було для характеристики речей і явищ цієї групи сказати, що вони "обстругані, обголені й лискучі" або "залишки обструганих і вишліфованих" речей, без уживання значення "річ" (так, як ми тепер кажемо "хворий", не додаючи слова "чоловік", чи "учений" в значенні "науковець", без слова "чоловік"). Інакше сказавши утворення "селедець" і всі згадані в зв'язку з ним назви оселедців — це субстантивовані прикметникові форми.

Про те, що й ці "коротші" назви оселедців семантично й етимологічно входять у згадану на початку цієї статті групу слів із назвами інших речей (а не тільки риби), може свідчити зіставлення польської назви оселедця "śledź" із російським "оследь", синонімом російського слова "оследина", пов'язаного із групою "оселедця": у цій польській назві оселедця немає тільки першого складника "а"-, а всі інші звуки збігаються, за винятком тільки більшої власливої польській мові взагалі м'якості приголосних "ś" та "d" ("dź").

Мабуть, не дуже потрібний був для характеристики оселедця і кінцевий складник "-цэ", що тільки "підкреслював" збільшення "чубатості", бо його, цього складника, немає ні в слові "сельдь", ні в російській назві іншої риби, схо-

жої на оселедець, — у назві "сельдятка", ні в "śledź", ні в отих скандинавських назвах. Очевидячки, складник "-цэ" був тільки факультативний, іноді вживаний у живих висловах, а іноді й ні, залежно від потреби докладніше охарактеризувати річ чи не дуже, як могли вживатися так і інші додаткові наростки, такі, як у отому росиському "сельд-ят-ка", чи в російському ж "селед-ка" та в литовському "sil-ke". Щодо складника "-ка" у згаданих словах, то він міг бути семантично рівнозначним із отим "-цэ", бо походив від слова "к'уэ" (чит. "ки" або "ке"), яке в сучасних адигейських мовах значить збільшення прикмети. Це можна сказати не тільки про рибу, а й про рослини та їхні назви: якщо в російській назві "селдерей" є теперішній адигейський прикметниковий наросток "-рей" (він утворився з наростка "-р", що був флексією називного відмінка означених іменників, та прикметникового наростка приналежности "-ей"), то в українській назві "селера" цього складника немає (а означають ці назви ту саму рослину). У назві "селерей" немає складника "-дэ", хоч є складник "-рей". Складника "-дэ" немає не тільки в "селера", "селерей", а й у сучасній шведській назві оселедця "sill", в литовській "silke", в норвезькій "sil". Друге "л" у шведській назві та в "селерей" могло виникнути для позначення "хвоста" ж таки, бо, як відомо, це рослина, що має на голих черешках пучок кучерявого листя а в "оселедці" друге "л" походило з другого значення дієслова "лын" — випинатися, стирчати (це, мабуть, про пірця в риби). У норвезькому "sil" (якщо це не правописне спрощення) ця ознака вже не "підкреслена".

Наявність звука "і" в шведській, норвезькій і литовській назвах оселедця походить від того, що, відповідно до складника "сэ", наприклад, у слові "сельдь", у цих утвореннях був складник "сы", з якого під наголосом і виник звук повного творення "і". Могла посприяти виникненню цього "і" наявність у ролі наступного, дальшого складника дієприкметника "елэ" (з "елэн"), внаслідок чого створилось скупчення звуків "ыјэ", з якого "э" випало, а "ј" асимілював попереднє "ы", перетворивши його на звук повного творення "і".

Наявність чи відсутність у цих утвореннях голосних зумовлені різними фонетичними умовами: у слабких позиціях вони зникли, а в сильних перетворились на голосні повного творення. От у польському "śledź" редукований голосний після "s" був у слабкій позиції (перед наголосним складом) і через те випав, і навіаки — після "l" він, як наголошений, став голосним повного творення. У формі "сельдь" перший голосний був під наголосом і зберігся як голос-

ний повного творення, а такий же редукаваний у дальшому складі, після "л", навпаки, випав, бо був у слабкій позиції. Але ця слабка позиція потребує окремого з'ясування. Треба пам'ятати, що всі назви оселедця наприкінці мали прикметникове (дієприкметникове) оформлення, і через те до них могли приєднуватись займенники третьої особи "е" (фонетично "jэ") або "и" (фонетично "jы"), а це ж були, за визначенням адигейських граматик, двозвуки, і вони творили вокалізм повного звучання, який і ставив попередній редукований у слабку позицію. А як пізніше кінцеве "э" чи "ы" відпало, то "j" викликав м'якше попереднього приголосного "д" (у польському слові воно стало навіть "dž"). Це сталося так, як у прикметниках "синя" (тканина) і "синь" (архаїчна форма чолов. р.). "Сельдятка" утворилась пізніше від "сельдь" як здрібніла форма.

Як бачимо, і ця група назв оселедця-риби пов'язана етимологічно з багатьма іншими словами, а це теж свідчить про те, що навіть російське "сельдь" не могла бути запозиченням із шведської мови, де воно звучить із "і", якого немає в "сельдь". А якщо мати на увазі обидві групи форм у назвах оселедця-риби (а тим самим і оселедця-чуприни), то треба сказати, що й відзначеними вище зв'язками їхня етимологічна "глибочина" і спорідненість ще не вичерпується. Форма "седець" пов'язана із назвами качура "селезень", "селех" через те, що й качур має гладеньке, лискуче пір'я, а на хвості кучерик, який навіть зветься "косиця", і качур має прозівку "косатар". У формі "селезень" значення цієї "косиці" пов'язане із складником "-зень", що його можна пояснити адигейським словом "зэй" яке означає "кущ" (дерену), а в ньому "й", як залишок від "е", яке було первісно й наприкінці "сельдь", відповідає "нь" (із "нэ" плюс "е"), як про це свідчать українські форми "бородай" — "бородань". У формі "селех" це значення пов'язане із складником "-х", що, як і в згадуваному адигейському слові "сэдэх", походить від "хуэ" (чит. "хэ"), що тепер в адигейських мовах значить "пучок" (кінцеве "э" через стадію "ь" пізніше відпало). Форми "сельдь", "sild", "sil" пов'язані з назвами соли — англ. "salt", укр. "сіть", рос. "соль". бо сіть у природі — це було лискуче шумовиння, ніби кучері води, засохлі на березі солоного озера. Про те, що "salt" семантично споріднене із значенням кучерів, китиці, свідчить слово "султан" як назва прикраси на шапці в військовиків, а це слово могло мати й звук "а" після "с" ("салтан" в "Слові о полку Ігореві"), як також і "о" ("солтан"). Звідси ж походить і титул турецьких "султанів", оскільки "оселедець" і "лискуча" голена голова були ознакою "шляхетного походження"⁵⁾, звідси ж походять і "епітети" владущих осіб "ясно(вельможний)", "його світлість" а також "білий" цар, бо "білий" — це ж

"ясний". У значенні "світла" називали татарську державу "Золоту Орду" "Білою Ордою", а це семантично пов'язується з "лискучістю" золота, що по-турецькому називається "алтан". Про те, що й "султан" семантично пов'язаний із "шліфуванням" та "товченням" (як у ступі товчуть), може свідчити італійське слово "salto", що значить "стрибок", а воно ж своєю будовою збігається з "салтан", "salt" тощо. Звуки "а", "у", "о" в цих утвореннях можна пояснити на ґрунті адигейської фонетики.

На закінчення цієї статті відзначу унікально записану в повісті Олекси Воропая "Пригоди Марка Чубатого" іншу назву козацької чуприни — "січак", — кажу "унікально", бо це, либонь перший і єдиний запис цього слова. З листа Олекси Воропая я довідався, що він записав його з уст селянина з Полтавщини уже на еміграції, а той селянин оповідав йому, як його в 1919 році приймали до "петлюрівського війська". Ось у якому контексті це слово подано:

"Отож нас прийняли... поголили, як ото колось: січак посередині голови — оселедець".⁶⁾

Етимологічно це слово до групи "оселедця" не належить. На жаль, у мене немає певності, що воно записане достеменно, і через те мені трудно його етимологізувати. Можливо, що це фонетично приподібнене до української фонетики адигейське слово "цуджэ", що значить "безволосий" ("цы" — волосся, "-джэ" — наросток із значенням "без"), поєднане з адигейським же словом "клэ", що значить "хвіст", а отже й "оселедець", як це маємо в адигейській назві чуприни "яклэ".⁷⁾ У цій побудові перше "э" під наголосом дало "а", а друге, кінцеве через стадію "ь" відпало; початкове "ц" стали вимовляти як "с", а наросток "джэ" і в адигейських мовах має варіант "-чъэ". Сумнів викликає "ы", яке могло дати українське "и" (а не "і"), а Ол. Воропай сам завагався щодо вимови "січак".

5) М. Фасмер вважає титул „султан” арабським словом, але не дає його етимології і не каже, звідки це слово взялося в арабській мові.

6) „Пригоди Марка Чубатого”, Лондон, 1954, стор. 6.

7) „Русско-адигейский словарь”, Москва, 1960. Слово „хохол”.

«Ідеальний шлюб можливий тільки тоді, коли жінка сліпа, а чоловік глухий.»

Монтень